

ZAHİDLİK NEDİR, DÜNYA-AHİRET DENGESİ NASIL KURULUR?*

Bilindiği üzere, insanoğlu üstün bir yaratılışa sahiptir. Onun dışındaki hemen bütün varlıklar, cansızlar, bitkiler ve hayvanlar insanın hizmetindedir.¹ Maddi yapısı da harikulade olmakla beraber, insanı asıl üstün kılan ruhu, akı, gönlü yani onun manevi yönüdür.

Aslında insan, maddi âlem ile ilâhî âlem arasında bir köprü durumundadır. Onun iki önemli unsurundan biri olan bedeni madde âlemine aittir, ruhu ise nefha-i ilâhîdir.² Bu sebeple insan, her iki âlemle de münasebet hâlinde olma imkânına sahiptir. Burada Hz. Ali'nin meşhur beytini hatırlamakta fayda var: “Sen kendini küçük bir cisim zannediyorsun, oysa sende büyük bir âlem gizlidir.”³ Nitekim insana evvelce “âlem-i suğra” denirken bilâhare “âlem-i

* DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, İzmir 1987.

1 “Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize vermiştir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.” (Câsiye, 45/13)

2 “Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır.” (Secde, 32/7-9)

3 *Divan-ı Ali b. Ebî Talib*, 30, Bulak 1251.

kübrâ” denir olmuştur. İnsan zâhiren küçük fakat hakikatte büyük bir âlemdir.⁴

Sıradan bir canlı olmadığını bilmesi ve kendi değerini anlayıp ona göre davranması amacıyla Şeyh Galib (ö. 1213/1799) de şöyle seslenir:

*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdümi-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen*⁵

NIÇİN YARATILDIK?

Bunca nimetin, böylesine büyük üstünlüğün bir hikmeti, bir bedeli olmak gerekmez mi? Bu noktada, “Niçin yaratıldık?” sorusu hatıra gelecektir, İslâm dinine göre bu sorunun cevabını şu ayette bulabiliriz: “*Ben cinleri ve insanları, ancak beni tanıyıp bana ibadet etsinler diye yarattım.*” (Zâriyat, 51/56). Demek ki insanın asıl yaratılış gayesi Allah’ı bilmek ve O’na kulluk etmektir. Ayetin metninde geçen “Bana ibâdet etsinler diye” (*li ya’budûn*) ifadesi, tefsirlerde “Beni tanıyınlar diye” (*li ya’rifûn*) şeklinde açıklanmıştır⁶. Zira tanımadan kulluk olmaz.

Acaba nasıl bir kulluk bekleniyor? İslâm literatüründe Cibrîl Hadîsi diye bilinen meşhur hadiste “ihsan” derecesinden söz edilir: “İhsan, Allah’ı görüyormuş gibi kulluk etmendir. Her ne kadar sen, O’nu görmüyorsan da O seni görüyor.”⁷ Buradaki kulluk, mesela namaz ve oruç gibi formel ibadet-

4 Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, I, 50; ayrıca bk. Tehânevî, *Keşşâfu Istilahâti’l-Fünûn*, II, 1055.

5 Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galib Divanından Seçmeler*, İstanbul 1971, s. 10.

6 Bk. Râzî, *Tefsir*, XXVII, 234, Mısır tsz.; Bursevî, *Râhu’l-Beyan*, IV, 117; Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4546.

7 İman, İslâm, İhsan şeklinde bir sıralamanın söz konusu edildiği bu hadis, hemen bütün hadis kitaplarında yer almaktadır. Bk. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, I; Tirmizî, İman, 4.

lerin yapılış anına inhisar etmese gerektir. Çünkü insan sadece ibadet anında değil, her an kul'dur. Dolayısıyla her an kendini Allah'ın huzurunda hissetmek ve ona göre davranmak durumundadır.

Bu hadis İslâm'da ruhi ve tasavvufî hayatın önemli dayanak ve hareket noktalarından biri olmuştur. Tasavvufun başlangıcı olan **İslâm zühdü**'nün gelişmesindeki âmillerden biri de bu hadistir.⁸ Tasavvuf anlayışına göre, Allah'ı görür gibi hareket edebilmek için; kendimizi görmemek, Allah'tan gayri şeylerden (mâsivâ) vazgeçmek gerekir.⁹ Çünkü mâsivâdan geçilmediği takdirde, bırakın Allah'ı görür gibi davranmayı, arzu ve isteklerin putlaştırılması, taparcasına onların peşinde sürüklenilmesi söz konusudur. Kur'an bu tehlikeye şöyle dikkat çeker; "*Hevâ ve hevesini tanrı edineni gördün mü?*" (Furkan, 25/43 ve Câsiye 45/23)¹⁰

Kendini görmemek ve mâsivâdan vaz geçmek söz konusu olunca, işin zor tarafı başlıyor demektir. Bu, biraz evvel mükemmel diye vasıflandırdığımız insanın yapısından gelen bir zorluktur. Tekrarlamak gerekirse insan, bedenle ruhun birleşmesinden, başka bir ifadeyle madde ile mânâ karışımından ibaret bir varlıktır. Yani bir bakıma zıtların birleşmesi söz konusudur.

İnsanın maddi ve manevi bakımdan mutluluğu, iyi bir kul olabilmesi, maddesi ile mânâsı arasındaki dengeyi kurabilmesine bağlıdır. Bu, aynı zamanda bedeni ile ruhu, dünyası ile âhireti arasındaki denge demektir.

8 Bk, İbrahim Ağâh Çubukçu, "İslâm'da Tasavvuf", *A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII, Ankara 1961, s. 104.

9 Bk. Hucviri, *Keşfül-Mahcub*, çev. Süleyman Uludağ (*Hakikat Bilgisi*), İstanbul 1982, s. 118.

10 Böylesi, Hakkı düşünmeyip keyfi ne isterse onu mâbud edindir, kendi zevkinin sevdasına düşer. İbn Abbas "Hevâ ve heves bir ilâhtır" der. Bir kimsenin tabiatı bir şeye yönelir, ona uyar ve arkasından giderse, o sanki hevâ ve hevesini ilâh haline getirmiş olur. Bk. Râzî, *Tefsîr*, XXI, 86; *Rûhu'l-Beyan*, II, 812; *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4321.

MADDE-MÂNÂ DENGESİ

Bu, kurulması oldukça zor bir dengedir. Ruh ve mânâ aleyhine kolayca bozulması söz konusudur. İnsanın bedeni, bedene bağlı güçleri elle tutulup gözle görülen müşahhas unsurlardır. Belirti ve tesirleri açık seçiktir. Arzu ve istekleri, kısa vadede ve kolay netice alabilir mâhiyettedir. Dolayısıyla insan üzerindeki etkisi daha belirgin olarak görülür. İnsan canlı bir varlıktır. Her canlıda olduğu gibi ihtiyaçlarını karşılamak, neslini devam ettirmek içgüdüsüne sahiptir. Bunların sağlanması ile ilgili istek, arzu ve ihtiraslar mayasına biraz da fazlasıyla konmuştur. Aslında bu tabii bir durum, hatta bir tabiat kanunudur.¹¹

İşte insanın, yapısındaki bütün bu özelliklerden dolayı, kolayca madde mânâyı, beden ruhu, dünya âhireti mağlûb edip devre dışı bırakabilir. Bu sebeple, insandaki ruhun, manevî cihetin kollarlanması şart oluyor. Bu kollama işini de **din** kurumu üzerine almıştır. Yukarıda insanın mutluluğunun, bu iki unsur arasındaki dengede olduğunu söylemiştik. İslâm kültürüne göre yapılan din tariflerinden birinde bu mutluluk mühim bir amaç olarak dikkati çeker: “Din, insanların dünya ve âhirette mutluluğunu sağlamak için Allah tarafından konmuş bir kanundur.”¹²

Bedenle ruh, madde ile mânâ, dünya ile âhiret arasındaki dengeyi sağlayabilmek için İslâm dininde birtakım esaslar yer alır: Zühd, Tevekkül, Kanaat, Cömertlik vb. gibi. İslâm dünyasında amelî yönü itibarıyla Tasavvuf, kısaca, dinin yaşanır hâle gelmesi demektir. Bu da birtakım prensiplerin söz hâlinde çıkıp fiil hâline gelmesi ile olur.¹³ Bu bakımdan adı geçen

11 “Peygamber; hevâ ve hevesi, âdemoğlunun balçığı ve hamuru ile yoğrulmuş buyurduğu için hevâ, Âdem’in tıynetinin terkibi ve âdemoğlunun ruhunun gıdasıdır.” Hucviri, *Kesfü'l-Mahcub*, 323.

12 Bk. Tehânevî, *Keşşaf*, I, 503; Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara 1974, s. 7.

13 “Tasavvuf, sûfi kalî hâle tebdil eylemektir, bil.” Şeyh İbrahim Efendi’ye (ö. 1066/1655) âit “Tasavvuf” manzumesi için bk, Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1969, s. 62.

esaslar, tasavvufta önemli birer umde olup teorik ve pratik yönleri itibariyle hayli geliştirilmişlerdir Bunlar arasında asıl Zühd konusu üzerinde durmak istiyoruz. Zühd veya zâhidlik, sadece bir tasavvuf terimi değil, açıklamaya çalışacağımız yönü itibariyle her Müslümanı ilgilendiren bir prensiptir.

ZÜHD NE DEMEKTİR?

Zühd, lugatta bir şeye rağbet etmemek, küçümseyip terk etmek, yüz çevirmek demektir.¹⁴ Tasavvufta zühd ise bu yolun mensubunun dünyaya ve eşyaya, kısaca Allah'tan gayri şeylere, yani mâsivâyâ karşı takındığı dikkatli, hatta olumsuz diyebileceğimiz tavrı ifade eder. Klâsik tasavvuf kültüründe makamlardan biridir.¹⁵ Kelime, Kur'an'da bir yerde geçer. Kardeşleri tarafından kuyuya atılıp da bir kervanın bulduğu Yusuf peygamberin durumu hikâye edilirken şöyle denir: "Onu (Yusuf'u) az bir fiyatla, birkaç dirheme sattılar, onun hakkında rağbetsiz idiler." (Yusuf, 12/20) Ayette geçen "zâhidîn" kelimesi daha çok ticarî mâhiyette olup, rağbet göstermeme anlamındadır; burada ruhanî bir mânâ söz konusu değildir.¹⁶ Bununla birlikte, kelime olarak değilse de mânâ olarak; yani geçici şeylere ve dünyanın malına mülküne önem vermemek, âhireti dünyaya tercih etmek demek olan zühd anlayışına Kur'an'da çokça yer verilir.

14 "Zühd, dünyâyâ karşı rağbet ve hırsı gidermektir." Bk. İbn Manzur, *Lisânul-Arab*, Z-H-D mad.; "Zühd, bir nesneye rağbetsiz olmak manasınadır. Bazıları zühd dinde, zehâdet dünyâda olan perhizikârlıktır der." *Kamus*, Z-H-D mad.

15 Tasavvuf terimi olarak makam kulun tekrar ede ede kazandığı ahlâk ve mertebe demektir. Hal ise, kulun kastı ve teşebbüsüsü olmadan kalbe gelen neşe hüzmün, kabz, bast gibi mânâlardır. Makam kesbî halse vehbidir. Bk. Kuşeyri, *Risale*, 53-54, Kahire 1386/1966 (Tercümesi için bk. *Kuşeyri Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978, s. 144-145); Hucvirî, *Keşfül-Mahcub*, 289.

16 *Lisânü'l-Arab*, Z-H-D mad.; Çubukçu, anılan makale; Suad el-Hakim, *Mu'cemü's-Sûfi*, Beyrut 1401/1981, s. 552.

KUR'AN'DA ZÜHD

“Bilin ki dünya hayatı oyun ve eğlenceden, süsten, aranızda övünme ve böbürlenme aracı olmaktan, mal ve evlât çoğaltma yarışından ibarettir. Oysa dünya hayatı bir yağmura benzer ki, bitirdiği nebatlar çiftçilerin hoşuna gider, sonra kuruyuverir, bakarsın sararıp solmuş un ufak olmuş, dağılıp gitmiştir (...) Dünya hayatı ancak bir aldaniştan ibarettir” (Hadîd, 57/20).

“Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının geçici nimetleridir. Asıl varılacak güzel yer Allah katındadır” (Al-i İmrân, 3/14).

“Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhîret yurdu ise gerçek hayatın tâ kendisidir” (Ankebut, 29/64).

“Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür” (Kehf, 18/46).

“Rabbini adını an, her şeyden ilgini kesip bütün kalbinle O'na yönel (tebettül)” (Müzzemmil, 73/8).

“O gün mal ve evlât fayda vermez, ancak Allah'a kalb-i selimle gelenler müstesna” (Şuarâ, 26/88-89).

“Ey insanlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Böyle olanlar hüsrana uğrayanlardır” (Münâfikun, 63/9).

HZ. PEYGAMBER VE ZÜHD

Hız. Peygamber'in ve ashabının yaşayışı oldukça zâhi-dâne idi. Tarihçiler onların bu hallerini överler.¹⁷ Hz. Muhammed, daha peygamberlikten önce başlayan riyâzet ve tefekkür hayatını ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Onun alçak gönüllülüğü, kıt kanaat yiyip içmesi, cömertliği, fakirliği zenginlikten çok sevdiği, bilhassa Hadis

17 De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev. Hüseyin Yurdaydın-Yaşar Kuluay, Ankara 1959, s. 57.

kitaplarının ilgili bölümlerindeki malzeme ile çok iyi anlaşılmalıdır. O, bulamadığı için değil, fakat dünyevî şeylere kıymet vermediği için zâhidâne yaşayışı tercih ediyordu, Şöyle diyor: “Kul veya melik bir peygamber olmak arasında muhayyer bırakıldım. Cebrail bana tevâzu göstermemi işaret etti. Dedim ki, hayır kul peygamber olacağım, bir gün doyar bir gün aç kalırım.”¹⁸

Ashabına da dünyaya kapılmamayı söyler; nafile namaz, zikir, tevekkül sabır ve tevbe ile Allah’a yaklaşmalarını tavsiye ederdi. Hadis kitaplarının Zühhd, Rikak, Birr, Tevbe gibi bölümlerinde zâhidliğe teşvik eden birçok hadis yer almaktadır:

*“Dünyada zâhid ol ki Allah seni sevsin, insanların elindeki şeylere karşı da zâhidce davran ki onlar da seni sevsin.”*¹⁹

*“Dünyaya karşı zâhid olan ve az konuşan birini, gördüğünüz vakit, ona yaklaşınız. Çünkü o hikmet telkin eder.”*²⁰

*“Benimle dünyanın misâli bir ağacını gölgesinde bir süre dinlenip sonra da kalkıp giden bir yolcunun hâline benzer.”*²¹

*“Âhirete göre dünyanın değeri, parmağı denize daldırınca, üzerinde kalacak deniz suyunun mikdârı kadardır.”*²²

*“Paraya pula kul olanın burnu yere sürtülsün.”*²³

*“Zenginlik, mal mülk çokluğu değildir, fakat asıl zenginlik gönül zenginliğidir.”*²⁴

18 es-Serrâc, *el-Lumau Fi't-Tasavvuf*, Mısır 1380/1960, s. 134; Leiden 1914, s. 96.

19 İbn Mâce, Zühhd, 1.

20 İbn Mâce, Zühhd, 3.

21 İbn Mâce, Zühhd, 3.

22 Tirmizi, Zühhd, 15; İbn Mâce, Zühhd, 3; Müslim, Cennet, 55.

23 İbn Mâce, Zühhd, 8; Zuhâri, Rikak, 10.

24 Buhari, Rikak, 15; İbn Mâce, Zühhd, 9.

“Allah kimi hidâyete erdirmek isterse kalbini İslâmiyet’e açar” (En’am, 6/125.) Buradaki kalbin açılması (şerh-i sadr) hakkındaki bir soru üzerine Hz. Peygamber: “O, Allah’ın kalbe bıraktığı bir nurdur ki kalp onunla açılır ve genişlerler. Bunun bir belirtisi olup olmadığı sorulunca da: “Evet vardır gurur diyarından uzaklaşmak, ebedî, âleme yönelmek ve ölümden önce ona hazırlanmaktır.” diye cevap verir.²⁵

ASHÂBIN ZÜHDÜ

Peygamberimizin arkadaşlarının da mâsivâyâ değer vermedikleri, son derece sade yaşadıkları bilinmektedir. Çoğunluk itibariyle onlar da zühd ve takva yolunu seçmişlerdi. Bunlardan bir zümrenin Hz. Peygamberle birlikte, uzun gece ibâdetleri yaptıklarını şu mealdeki ayetlerden anlıyoruz: “*Seninle beraber bir topluluk da böyle yapar*” (Müzzemmil, 73/20) “*Geceleri az uyurlardı, seherlerde istiğfar ederlerdi*” (Zâriyat, 51/17-18). İlk sûflerin hayat ve görüşleri için önemli bir kaynak olan Ebû Nuaynı el-İsfahânî’nin (ö. 430/1039) *Hilyetü’l-Evliyâ*’sında, başta Suffa Ashabı olmak üzere, Hz. Peygamber’in arkadaşlarından zühd ve takvası ile temayüz etmiş olanları sırasıyla anlatılır.

Hz. Peygamber ve sahabe devrinde ruhlara hâkim bulunan, bariz özelliği Allah, korkusu ve âhiret sevgisi olan ve “**İslâm zühdü**” diye ifade edilen anlayış ve tavır, İslâm’daki tasavvuf hareketinin başlangıcını teşkil etmiştir.²⁶

25 İbn Kesir, *Tefir*, Mısır tsz., c. II, s. 174; *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 2050. Hadis için bk. el-Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 311. Mutasavvıflar, Hz. Peygamber’in bu açıklamasını zühd olarak kabul ederler. Bk. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutü’l-Kulûb*, Mısır 1381/1961, c. I, s. 509; Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Din*, Kahire 1387/1968, c. IV, s. 274; Gazzâlî, *K. Erbain*, Kahire 1344, s. 201.

26 Ali Sami en-Neşşâr, *Neş’etül’-Fikri’l-Felsefi Fi’l-İslâm*, İskenderiye 1962, s. 29; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Ankara 1976, s. 37.

ZÜHD KAVRAMININ TARİHİ SEYRİ

Sahabe devrindeki zâhidlik anlayışı bazılarınca çok aşırı hâle getirildiği vakit, bizzat Hz. Peygamber tarafından mâkul bir çizgiye indirilirdi.²⁷ Peygamberimizden sonraki devirlerde zühd hareketi gittikçe şiddetlenerek devam etmiştir. Birtakım psikolojik ve sosyal âmillerin de bu konuda rolü olduğundan söz edilir. İslâm topluluğunun süratle genişlemesi, bunun sonucunda karşılaşılan çeşitli kültür ve medeniyetler; siyâsî kavgalar ve savaşlar sırasındaki sosyal hâdiseler, idarecilerin baskı ve zulümleri, Müslüman halkta zâhidliğe eğilimi arttıran sebepler olarak görülür. Gerçekten Hz. Osman zamanında başlayıp, Hz. Ali döneminde alevlenen siyâsî kavgalar, ileri gelen Müslümanların bile birbirine düşmesi, dünyadan nefreti körüklemeye yetip artacak sebeplerdendir. Emevî saltanatından itibaren ise, başta idarî kademedede olmak üzere bir lüks, israf ve sefâhet düşkünlüğü dikkati çeker.²⁸

Bu aşırı zevkperestlik ve dünya bağlılığına karşı bir tepkinin doğması tabîî idi. Bu tepki zâhidlerden gelmiştir. Zâhid sahâbilerden biri cilan Ebû Zer Gıfârî (ö. 32/652) ile Şam valisi Muâviye arasında “*Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanları can yakıcı bir azab beklediğini*

27 Devamlı oruç tutmak, bütün gece namaz kılmak ve hiç evlenmemek isteyenlere: “İçinizde Allah’tan en çok korkanınız ben olduğum halde böyle yapmıyorum...” diyerek izin vermemiştir. Bk. Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 1. Aşırı ibâdet yüzünden eşini ihmal eden Abdullah b. Amr’ı da şöyle ikaz etmiştir: “...Senin üzerinde nefsinin hakkı vardır, eşinin hakkı vardır. Bazı günler oruç tut, bâzan tutma. Gecenin bir kısmında namaz kıl, ama bir kısmında uyu.” Bk. Buhârî, Teheccüd, 20; Müslim, Sıyam, 35.

28 Yezid b. Muâviye’nin her gün içki içtiği, II. Yezid’in, cariyesi Habâbe’ye düşkünlüğü, kumar ve içki iptilâsı. II. Velid’in ağzına kadar şarapla doldurduğu bir havuzda hem yüzüp hem içmesi ve dinî konulardaki lâubalilikleri ayyuka çıkmıştır. Bk. Philip Hitti, *İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, c. II, s. 358. Krş. İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut 1965, c. V, s. 121; Hasan İbrahim Hasan, *Târihu’l-İslâm*, Kahire 1979, c. I, s. 349.

haber ver” (Tevbe, 9/34) ayetinin yorumu hakkında çıkan tartışma bunun belirgin bir örneğidir. Valinin şikâyeti üzerine halîfe Osman tarafından Medine’ye çağrılan bu meşhur sahâbinin civarda bir köy olan Rebeze’de ikamete memur edildiği bilinmektedir.²⁹

Tabiîn ve tebe-i tâbiin devrinde “zâhidler” ve “âbidler” denen, dinî ve uhrevî konulara daha çok önem veren bu zümrenin, hicrî II/m.VIII asır ortalarından itibaren “sûfî” diye anılmaya başladığı, hareketin adının da artık **Tasavvuf** olduğu bilinmektedir.³⁰

NASLARLA DENGE

Buraya kadar bazı ipuçları ile dayanaklarını ve kısaca tarihî seyrini vermeye çalıştığımız zâhidlik anlayışını, tasavvuf kaynaklarına dayanarak şimdi biraz daha ayrıntılı biçimde ele alacağız. Asıl amacımız, verilecek bilgiler ışığında, hem olgun bir dinî hayat yaşamanın hem de dış dünya ve maddî hayatla yeterince ilgilenmenin mümkün olup olamayacağının tartışmasını yapmak ve böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz madde-mânâ dengesini kurmaya çalışmaktır.

Şunu hemen belirtelim ki, Kur’an ayetlerine göre bu dengenin kolaylıkla kurulduğunu göstermek mümkündür. Yukarıda mealini verdiğimiz ayetlere göre, Kur’ân’ın dünya hayatına, mal ve çocuklara pek de iyi gözle bakmadığı söylenebilir. Gerçekten, dünyanın bir oyun ve eğlenceden ibaret ve asıl hayatın âhret yurdunda olduğu, yağmurdan sonra yeşerip de zamanla kuruyuveren otlar durumunda olan dünya hayatına aldanmamak gerektiği ifade edilir. Böylece dünyanın,

29 Taberî, *Tarih*, Beyrut tsz. c. IV, s. 283-284; İbn Sa’d, *Tabakat*, Beyrut 1377/1957, c. IV, s. 226; Yakut, *Mu’cemü’l-Büldân*, Rebeze md.; Goldziher, *el-Akide ve’ş-Şeria fi’l-İslâm* (ar. tr.), Mısır 1378/1959, s. 130.

30 Bk. Kuşeyri, *Risale*, 12.